
ОБРАЗОВАНИЕ – СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И НАСОКИ НА РАЗВИТИЕ

Ирена Зарева¹

Правото на образование е основно човешко право. Равният достъп до образование се превръща в главна цел на съвременната държавна политика. Въпросът за образованието не е само въпрос на справедливост и осигуряване на равни права, а на политика на предпазване от бедността и социалното изключване, на политика на по-бързо и конкурентоспособно икономическо и социално развитие.

В условията на икономиката на знанието, базираща се на развитието на високотехнологични сектори, на преден план излизат необходимостта от повишаване на производителността на труда и наличието на висококвалифицирана работна сила като основен фактор на икономическия растеж.

Структурните промени в икономиката на България, потребността от достигане на европейските стандарти и повишаване на конкурентоспособността, демографският срив, водещ до бързо намаляване на числеността на работната сила, значително променят изискванията към квалификацията и уменията на трудовите ресурси и налагат бързи и адекватни промени в системата на образование и обучение. Тъй като образованието е дългосрочен процес и резултатите от промените в него стават видни след години, то предприемането на спешни мерки в тази сфера е неотложно.

СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ

I. Образователно равнище на населението

Някои количествени показатели за образователното равнище и за участието на населението в образованието в България като цяло доближават тези в страните от Европейския Съюз (ЕС). Същевременно обаче се наблюдава и значително изоставане от целевите показатели на ЕС, особено в областта на средното и висшето образование, както и от качеството на обучението. Несвоевременното разрешаване на съществените проблеми в сферата на образованието може да доведе до значително влошаване на конкурентоспособността както на образователната система, така и на българската работна сила от гледна точка на нейната образователна подготовка.

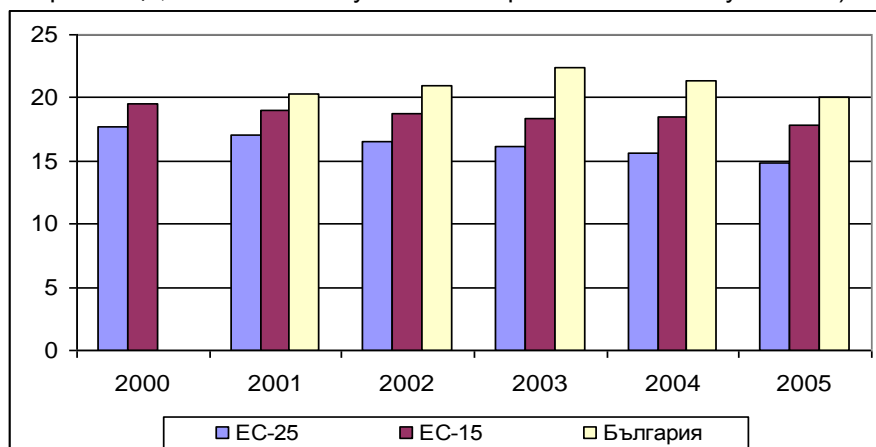
¹ Н. с. Ирена Зарева работи в Икономическия институт на Българската академия на науките.

Образователната структура на населението от възрастовата група 25-64 години се подобрява. Делът на хората с основно и по-ниско образование вече е 28% (при 38% за ЕС-15 за 2002 г.), а на висшистите - 21%, е равен на този в ЕС-15. Предвид демографските промени в страната обаче (бързото застаряване на населението), намаляването на дела на нискообразованите и нарастването на този на висшистите в голяма степен се предопределят и от преминаването на значителна част от нискообразованите хора във възрастовата група над 65 години.

Една пета (20%) от населението на възраст 18-24 години у нас има по-ниско от средното образование, като през последните години не се очертава тенденция към намаляване на този дял. Средният показател за 25-те страни-членки на ЕС е 14.9%, като в целите на Лисабонската стратегия се посочва целеви индикатор за рано напусащите училище от не повече от 10% (към 2010 г.).

Фигура 1

Рано напуснали училище
(% от населението 18-24 години с прогимназиално и по-ниско образователно равнище, което вече не участва в образованието и обучението)

Източник: Eurostat, 2005.

Делът на младежите от възрастовата група 20-24 години със средно и по-висока степен на образование е 76.8% (2005 г.), което е близко до средния за ЕС показател, но далеч от 85-процентното равнище, заложено в Лисабонските цели. Неблагоприятен факт е намалението на този дял през последните години.

Учащите се на възраст 20-29 години² са около 15%, което е близо 2/3 от средния показател за ЕС. Намалява броят на студентите (след значителното им нарастване през 90-те години на миналия век) при същевременно непрекъснато увеличаване на докторантите. Относително високият дял на завършилите средно образование и продължаващи обучението си във висши учебни

² Дял от населението от същата възрастова група.

заведения³ и съществуващата тенденция към нарастване на докторантите, от една страна, и големият процент младежи без завършено средно образование (около една пета от населението на възраст 18-24 години), от друга, са показателни за очертаващо се разслояване на населението по отношение на образователното равнище и подготовка.

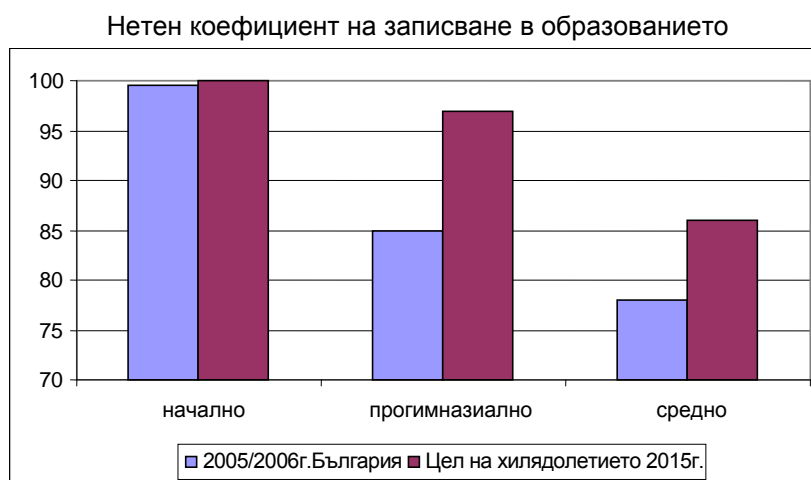
II. Участие на населението в образованието

Наблюдава се изоставане от целевите показатели на ЕС по отношение участието на населението в прогимназиалното и средното образование. Коефициентите на отпадане от училище са все още високи, дори при задължителните степени на образование.

Средният брой години на участие в образованието е 14.6 (при средно 17.4 за ЕС-25), което нарежда България близо до страните от ЕС с най-лоши позиции.

Коефициентите на записване на населението в основното образование се характеризират с тенденция към увеличаване и вече достигат 100%. Нарастване на коефициентите има и при прогимназиалното, средното и висшето образование. Въпреки това участието на населението в образователния процес⁴ е значително по-слабо от това в старите страни-членки на ЕС и далеч под поставените цели за 2015г.⁵, особено при прогимназиалното и средното образование.

Фигура 2

Източник. НСИ.

Все още висок и ненамаляващ е делът на напусналите училище, дори на учащите се от задължителните степени на образование – показателно в това

³ По оценка на МОН делът на завършилите средно образование и продължаващи обучението си във висши учебни заведения е около 60%, макар че студентите във ВУЗ представляват 24% от съответната възрастова група на населението.

⁴ Учащи се от съответната възрастова група като дял от населението от същата група.

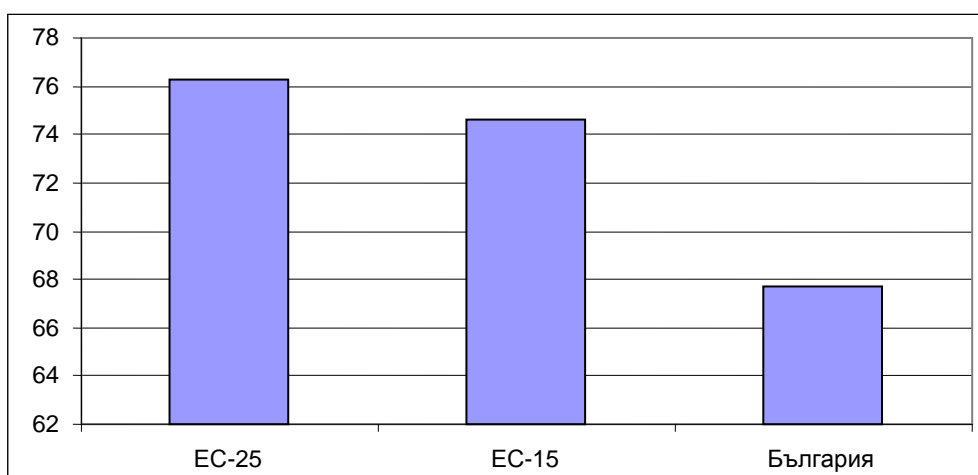
⁵ Цели на Хилядолетието за развитие.

отношение е значителното намаляване на нетния коефициент на записване в прогимназиалната степен на образование (която е задължителна) спрямо основното образование

Участието на 18-годишните в образованието е със седем пункта по-ниско от това в страните от ЕС-15 и с близо 9 пункта от ЕС-25. Този показател отразява до голяма степен отпадането на деца от семейства с ниски доходи, от селски и отдалечени райони, от малцинствени групи.

Фигура 3

Участие на 18-годишните в образованието (%), 2003 г.

Източник. Eurostat, 2005.

III. Социални и териториални различия в образователната подготовка

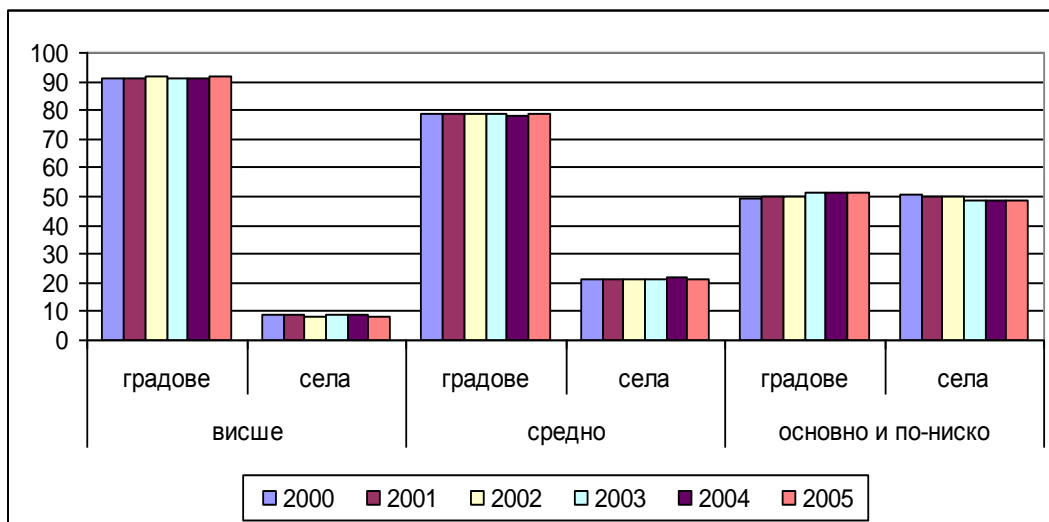
Съществува голяма диференциация по отношение достъпа до образование по региони и социални и етнически групи от населението.

Половата неравнопоставеност в образованието не е типичен за България проблем. Наблюдава се дори по-активно участие на жените във висшето образование, макар че, от друга страна, дялът на нискообразованите жени е по-голям от този на мъжете. Тази диференциация се определя и от ограничения достъп до образование на жените от малцинствените групи.

Значителни са различията в образователното равнище на градското и селското население. Дялът на населението от селските райони на страната с ниска степен на образование е над два пъти по-голям от този на градското за сметка на петкратно по-малкия дял на висшистите. Големи предизвикателства се очертават пред достъпа до образование за децата, особено от малките планински и погранични населени места.

Фигура 4

Население на 15 и повече години по местоживеене и образование

Източник. Заетост и безработица. НСИ, бр. 4 за всяка година (четвърто тримесечие).

Голяма е диференциацията в образователното равнище на бедното и не-бедното население в страната.⁶ Това е един от най-съществените проблеми пред българското образование, имайки предвид тезата, че бедността се възпроизвежда, а заедно с нея и ниското образователно равнище. Неравнопоставеността в достъпа в зависимост от доходите остава много по-висока в сравнение с новоприетите страни-членки на ЕС и дори Румъния.

Според резултатите от изследване на Световната банка разходите за учебници и учебни помагала само за основното образование представляват около 6% от средномесечните разходи на домакинствата (5.7% на небедните и 6.1% на бедните). За по-горните класове сумите нарастват. Към 2001 г. платилите тези разходи са едва 53.5% от бедните домакинства⁷. През последните години правителството направи опит да се предоставят повече безплатни учебници (до 4-ти клас), като промени в нормативната уредба в тази насока са наложителни с оглед постигането на реален дълготраен ефект.

В посочения доклад на Световната банка се изтъква, че живеещите в селски райони деца получават три години по-малко образование в сравнение с лицата, живеещи в града. За средното образование разликата в равнището на

⁶ Вж. изследването на Световната банка: Document of the World Bank. Bulgaria, Poverty Assessment. October 2002. Според това изследване съществува значителна диференциация в образователното равнище на бедното и не-бедното население – разликата е от два пъти при населението със средно образование и над седем пъти при това с по-високо от средно образование в полза на не-бедното население.

⁷ Пак там.

посещаемост между най-бедния и най-богатия квинтил е 42% за 2001 г., но тя е особено ярка за селата, където е почти два пъти по-голяма от тази в градовете (съответно 45 и 23%).

Не по-малки са различията в образователната подготовка на населението от различните малцинствени групи. При ромското население делът на неграмотните достига до 13.1% през 2001 г. (по данни от последното преброяване на населението в България) и само 0.3% имат завършено висше образование. Малко по-добра е образователната структура на турската етническа група - 2% са неграмотните, 2.6% имат висше и 24.2% средно образование. При сравнение със средния за страната показател проличава значителна диференциация.

IV. Качество на образованието

Качеството на образованието в България спада, показателите са значително по-ниски от средните за ЕС.

Въпреки относително високото качество на българското образование през последните години има тенденция към влошаване. Според международните изследвания на знанията на учениците в средното образование (TIMSS, PISA), **качеството на образованието в България непрекъснато спада**, като през последните години резултатите на българските ученици вече са под средните за страните, включени в изследванията. Според проучването PISA 2000 на ОИСР, 40% от 15-годишните ученици имат успех, равен на минималния за другите страни-участнички или под него по четивна грамотност. Този показател е 2 пъти по-нисък от средната стойност за ЕС и 2.6 пъти под Лисабонския критерий. Според проучването TIMSS **осмокласниците показват едно от най-резките понижения на успеваемост по математика и естествени науки** за периода 1995 – 2003 г. и успехът им вече е под средното ниво в новите страни-членки на ЕС.

Още по-неблагоприятна е тенденцията, очертана от изследванията (теста PISA+), показваща наличието на зависимост между резултатите на учениците, доходите на родителите и икономическата среда на училището като цяло.

Нормативната база не създава гаранции за високо качество на образованието. Не са определени стандарти за качеството и показатели за ефективност на образованието на различните етапи (особено в средното образование) – не е разработена система от индикатори за оценка на качеството на образованието и ефекта от образователните политики. Няма единни критерии за оценяване. Не са създадени гаранции за непрекъснато повишаване на квалификацията на преподавателския състав, недостатъчни са стимулите в тази насока.

Несистемността в повишаването на квалификацията, както и ниската степен на владеенето на чужди езици и компютърна грамотност на преподавателския състав (според някои изследвания делът на учителите, владеещи чужди езици, е

около 20%, а на тези с компютърна квалификация – под 10%⁸), са предпоставки за намаляване качеството на образователния процес.

Важен проблем за българското образование е недостигът на компютри и ограниченият достъп до Интернет в училищата. Компютризирането и въвеждането на информационно-комуникационни технологии се осъществява с много бавни темпове. Недостиг на компютри има не само в началните и средните училища, но и във висшите учебни заведения, въпреки че вече се очертава тенденция към подобрене (за периода 2001 – 2005 г. броят на компютрите във висшето образование на 100 студенти в редовна форма на обучение е нараснал от 4.4 на 8.8). Увеличението е все още крайно недостатъчно за съвременните нужди на образователния процес. Трябва да се има предвид и фактът, че освен компютри на училищата са необходими още и съответна компютърна система и инфраструктура, техническо обслужване, подготвени преподаватели, знание на език от страна на ученици и учители и т.н.

V. Професионално образование и потребности на пазара на труда

Съществува значителна диференциация между професионалната подготовка и търсените професии на пазара на труда. Изоставане се наблюдава по отношение на дела на студентите, обучаващи се в съвременните научно-технически области на познанието. Икономиката на знанието предполага достатъчно кадри в областта на естествените и техническите науки - инженерните науки, математиката, академичните и приложните изследвания.

9.7% от всички безработни през 2005 г. са тези, търсеци първа работа след завършване на училище или ВУЗ. Този показател, разбира се, се определя не само от степента на съответствие между професионалната подготовка на младежите и търсените на пазара на труда професии, но и от липсата на трудов стаж, изискван от работодателите при наемане на работа, от наличието на свободни работни места и т.н.

Близо 1/3 от младежите, търсеци работа за първи път, са със средно професионално образование, а около 18% са с висше.

Основната част от учениците и от студентите се обучават в специалностите “техника и технологии” и “обществено-икономически и правни науки”, като същевременно най-голям е и дялът на регистрираните безработни със същите специалности. В структурата на заявените работни места (търсенето) най-голям е дялът на тези в областта услугите, транспорта и охраната, следвани от педагогическите и хуманитарните специалности.

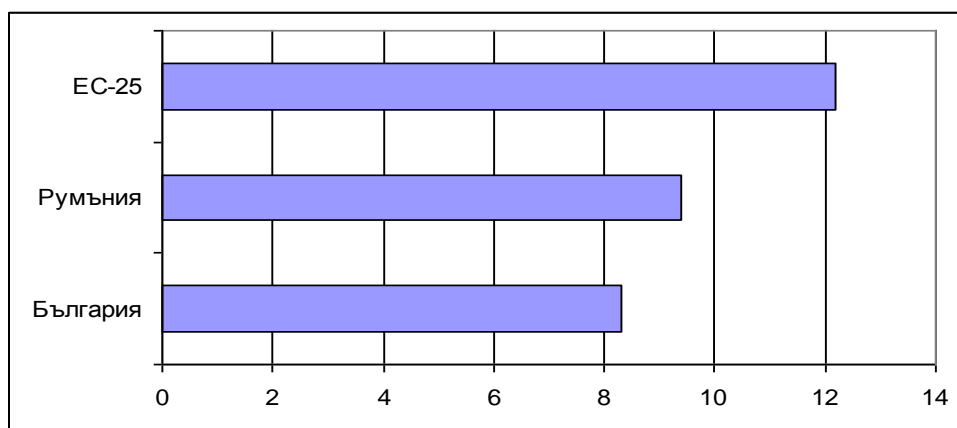
Дялът на студентите по обществени науки, икономика и право е със 7 пункта по-висок от този в ЕС. В същото време обучаващите се в областта на естествените науки, математика, информационни технологии е с около 4 процентни пункта по-

⁸ Вж. например Станев, Ст., В. Мирчева и др. Образование за всички (състояние и проблеми). Научен доклад. С., НИО, 2002.

малък от този в ЕС-25. В Лисабонските цели е записано, че броят на студенти в научно-техническите и инженерни дисциплини трябва да се увеличи с поне 15% към 2010 г. Съществуващите разлики в изучаваните предмети са показателни по отношение на изискванията на икономиката и пазара на труда.

Фигура 5

Дял на студентите, завършващи обучението си в областта на наука, математика, компютърни технологии, 2003 г. (%)

Източник. Международен иновационен класификатор (European Innovation Scoreboard), 2005
Според European Innovation Scoreboard, 2002, тук се включват всички учащи се в областта на: естествени науки, физически науки, математически науки и информатика, технически науки, науки за производството и преработката, архитектура и строителство

Не само професиите трябва да са съобразени със съвременните тенденции в развитието на икономиката, но и материята и методите на преподаване. Тясното сътрудничеството между учебните институции, работодателите и научните институции е от голямо значение в тази насока.

За 2005 г. делът на безработните младежите до 29 години, започнали курсове за квалификационно обучение, е 47.9%. Подобряването на техните умения ще улесни адаптирането им към професионалните изисквания на работодателите. Този факт обаче е още едно свидетелство за несъответствието на образователната подготовка с потребностите на пазара на труда, за слабата координация между образователните институции и работодателите и не на последно място, за влошено качество на образователния процес.

Все още се извършва обучение по професии, които вече не съществуват. Липсва действена система за производствена практика извън училището - връзките между учебните институции и бизнеса са прекъснати; работодателите нямат интерес и стимули да осигуряват производствено обучение, поради което голяма част от завършващите ученици се нуждаят от допълнителна подготовка.

Аналогично е положението във висшето образование. Сътрудничеството между университетите, работодателите и компаниите в изследователската област в

България е сравнително слабо. Не се правят системни проучвания и анализи на потребностите на пазара на труда и търсенето на работна сила по професии. Информационната система е недостатъчно развита.

VI. Пожизнено обучение

В областта на пожизненото обучение делът на участващите е минимален, а изоставането от целевите показатели на ЕС е съществено. Съществува диференциация в неформалното обучение, особено силна в регионален аспект.

Делът на безработните, участващи в тази форма на обучение, все още е незначителен (8.6% е делът на завършилите обучение от общия брой на регистрираните безработни за 2005 г.), въпреки че бележи съществено нарастване през последните години.

Международната статистика показва, че близо 39% от малките предприятия в страната предлагат обучение като цяло и само 11% - допълнителна квалификация на служителите си. При средните и особено при големите предприятия процентът е значително по-висок и макар че осигуряват голяма заетост, те представляват едва 2% от всички предприятия в страната.

Работодателите не са заинтересувани и не са стимулирани да осигуряват обучение на персонала си. Повечето от тях нямат финансови възможности за тази дейност (основната част от фирмите у нас са малки - около 98% от всички предприятия, и средни предприятия). Няма стимули и мотиви и за отделните индивиди, за да се включват по-активно в програми за обучение.

По данни на Агенцията по заетостта (АЗ)⁹ заетите, включени в курсове за професионална квалификация през 2005 г., са около 0.2%, което представлява многократно увеличение спрямо 2000 г., но е незначително спрямо потребностите.

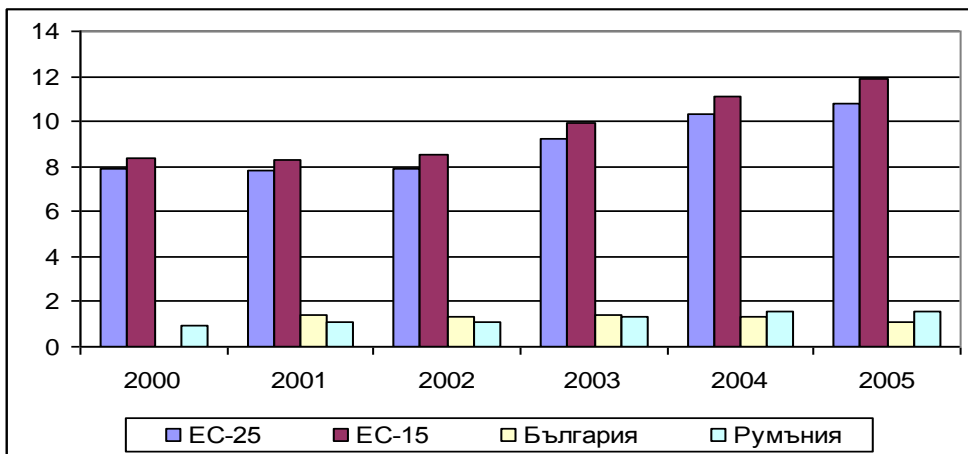
Данните на Евростат сочат, че само 1.1% от населението на възраст 25-64 години се включва в дейностите на образованието и обучението, като за последните години не бележи тенденция към повишаване. Това поставя България на последно място в Европа. Средният за ЕС-25 показател е 10.8% (2005 г.), а според заложените в Лисабонската стратегия цели, той трябва да достигне до 12.5% през 2010 г.

При неформалното обучение се наблюдава диференциация, особено силна в регионален аспект. Жените, участващи в такова обучение са около два пъти повече от мъжете. Разликата при населението от градовете и от селата е многократно по-голяма (близо осем пъти) в полза на градското население.

⁹ Необходимо е да се има предвид, че данните на АЗ са ограничени по отношение обхвата на обучаваните лица, т.е. информацията засяга само обучението, регистрирано в агенцията.

Фигура 6

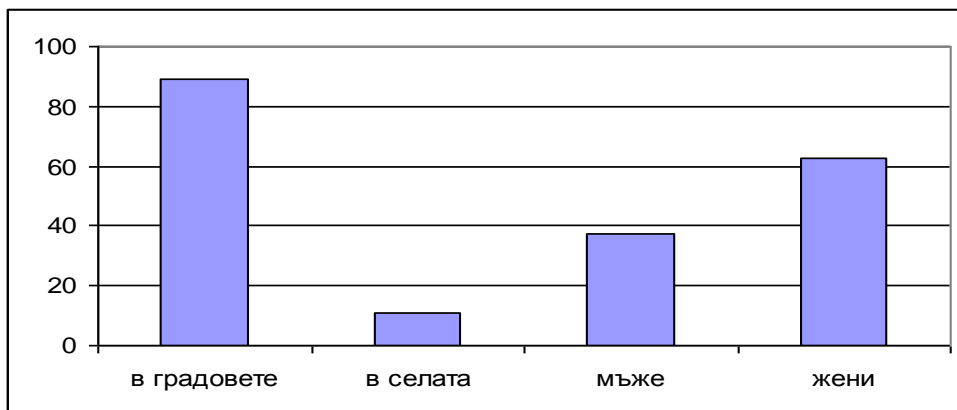
Обучение през целия живот (% от населението 25-64 години, участващо в процеса на образование и обучение)

Източник. Eurostat, 2005.

Фигура 7

Население на 15 и повече навършени години, участващо в неформално обучение

Източник. Заетост и безработица. 2005, бр. 4.

VII. Финансова осигуреност

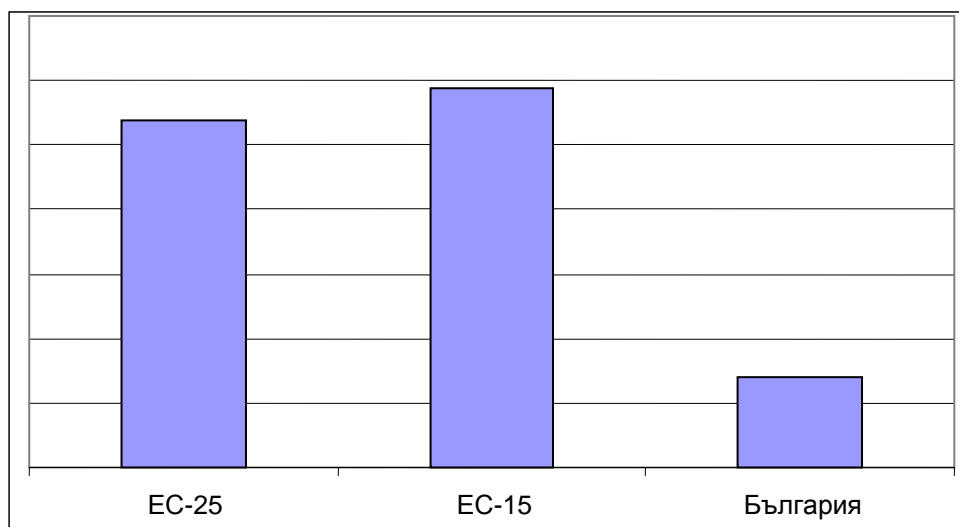
Отделяните средства за образование и обучение са все още малко. Неравнопоставеността в достъпа до образование в зависимост от доходите остава много по-голяма в сравнение с новоприетите страни-членки на ЕС.

През последните години разходите за образование нарастват както абсолютно, така и относително. Увеличава се делът им от общите публични разходи. Финансирането на образованието обаче е все още недостатъчно и значително по-слабо от това в страните от ЕС (средно 5.2% за ЕС и над 8% за някои скандинавски страни). Процентът на публичните разходи за образование от БВП у нас не може да надхвърли 4.3 за 2005 г.

Годишните разходи на един учащ се в България са около 4 пъти по-ниски от тези в ЕС.

Фигура 8

Годишни разходи на един учащ се (PPS), 2002г.

Източник: Eurostat, 2005

Структурата на разходите е неблагоприятна, т.е. осигуряват се средства главно за функционирането на системата, но не и за нейното усъвършенстване. Над 95% от публичните разходи са т. нар. текущи разходи, а средства за капитални ремонти и оборудване почти не се отделят.

Твърде ограничени са частните източници за финансиране на образованието. Те все още представляват 0.6% от БВП на страната (за 2003 г.).

Възможностите на населението да заделя средства за образование не са големи. Същевременно различията в разходите на домакинствата в зависимост от дохода им са значителни. Делът на разходите за свободно време, култура и образование на домакинствата с най-нисък общ годишен доход на човек е около два пъти по-малък от този на домакинствата с най-големи доходи. Тази диференциация е индикатор за ограничаване равенството по отношение достъпа до образование и за възпроизвеждане на бедността и ниското равнище на образование.

Малко са и средствата, отделяни за неформално обучение. По данни на АЗ разходите за професионално обучение нарастват неколккратно през последните години. Като дял от разходите за активни мерки обаче въпреки нарастването те заемат близо 6%.

VIII. Нормативна и административна база. Социално партньорство

Честите промени в основните закони, регулиращи образованието, свидетелстват за стремежа към усъвършенстване на този сектор, но те са частични, периодични, непълни, не са базирани на същностен анализ на потребностите и следователно са показателни за несистемността на извършваните промени.

Липсва единна цялостна визия за развитие на образованието, няма ясни и дългосрочни приоритети, които да определят насоките за развитието му съобразно потребностите на обществото и стопанството и в съответствие с национални приоритети за развитие на икономиката и пазара на труда (разработват се множество стратегически документи, засягащи отделни аспекти и наболели проблеми в сферата на образованието). Необходими са висока степен на синхронизация между отделните нормативни актове, както и обвързване на нормативната база на образованието с цялостната нормативна система в страната; взаимодействие и координация между отговорните ведомства; пълна информационна осигуреност; гарантиране на необходимите условия за практическото реализиране на разработените и подготвяните стратегии и т.н.

Децентрализацията в сферата на образованието не е подготвена в нужната степен, особено от гледна точка на управленски капацитет, опит, обучение на кадрите, отговарящи за нейното реализиране на различни нива. Практическото ѝ осъществяване се съпътства от потенциален риск от ограничаване достъпа до образование, особено в малките планински, селски и погранични райони. Понататъшната реализация на децентрализацията изисква по-висока степен на координация и взаимодействие между административните органи в сферата на образованието на всички нива при прилагането на образователната политика и насочването на ресурсите, точно определяне на отговорностите, адекватност на механизмите и обучението на персонала.

Успешната политика за осигуряване на равен достъп до образование и за съответстваща на потребностите на икономиката професионална подготовка на учащите се изисква активното участие на всички социални партньори. Тя може да бъде резултат само от активно сътрудничество между учебните институции и социалните партньори, особено работодателите, местните власти, неправителствените организации, обществеността.

На сегашния етап прекъснатите връзки между учебните институции и бизнеса не са възстановени, няма координация между тях. Работодателите не са заинтересувани, нито стимулирани да участват в образователния процес – при определяне на потребности от професионално обучение, при осигуряване

практическата подготовка на учащите се, при наблюдаването на качеството на образователния процес, при финансирането и т.н.

Взаимодействието, координацията и синхронизирането на дейността на отговорните държавни органи за разработването и прилагането на политиката в областта на образованието и обучението, особено в областта на професионалното образование (в т.ч. МОН, МТСП, МИ), също не са развити в необходимата степен.

Основни проблеми в сферата на образованието

Таблица
Основни показатели, по които България изостава от европейските образователни приоритети

Показатели	България	Лисабонски цели
Среден коефициент на рано напускащи училище (дял на населението на 18-24 години с прогимназиално и по-ниско образование, %)	20	10
22-годишни със завършено средно образование (%)	76.8	85
Средно равнище на участие в пожизненото обучение на трудоспособното население (25-64 години, %)	1.1	12.5

Основните **проблеми** в сферата на образованието могат да бъдат обобщени, както следва:

- Една пета от младежите (на възраст 18-24 години) нямат завършено средно образование, като техният дял не намалява през последните години.
- Делът на младежите (20-24 години) със средно и по-висока степен на образование намалява за последните пет години.
- Високият процент на младежи без средно образование при същевременно бързото нарастване на броя на докторантите, както и значителните различия в разходите за образование на домакинствата в зависимост от дохода им, са индикатори за разслояване на населението по отношение на образователната подготовка и достъпа до образование.
- Все още е висок и ненамаляващ делът на напусналите училище, дори на учащите се от задължителните степени на образование, особено при деца от семейства с ниски доходи, от селски и отдалечени райони, от малцинствени групи.
- Значителни и ненамаляващи са социалните и регионалните различия в образователната подготовка и достъпа до образование.
- Качеството на образованието се влошава.

- Съществува диференциация между професионалната подготовка и търсените професии на пазара на труда. Значително изоставане се наблюдава по отношение на дела на обучаващите се в съвременните научно-технически области на познанието.
- Минимално е участието на населението в системата на пожизненото обучение. Съществува диференциация в неформалното обучение, особено силна в регионален аспект.
- Отделяните средства за образование и обучение са все още недостатъчни. Структурата на разходите е неблагоприятна. Неравнопоставеността в достъпа до образование в зависимост от доходите остава много висока.
- Нормативната база е непълна, а синхронизацията между отделните документи не е постигната в необходимата степен. Не са създадени условия за адекватна координация и взаимодействие между социалните партньори; между отговорните държавни институции. Информационната база и осигуреност са недостатъчни.

НАСОКИ НА РАЗВИТИЕ

Демографските промени в страната, необходимостта от достигане на европейските стандарти и повишаване на конкурентоспособността на икономиката поставят големи изисквания към повишаване на производителността на труда и качеството на работната сила като основен фактор на икономическия растеж. Съществени предизвикателства за това са: индикаторите за потенциално влошаване на образователното равнище в бъдеще, съществуващите проблеми с участието и достъпа до образование, влошаващото се качество на образованието, несъответствието между професионалната подготовка и потребностите на пазара на труда, ниската степен на развитие на пожизненото обучение, ограниченото финансиране и липсата на стимули в тази насока, несъвършенствата в нормативната база. Своевременното преодоляване на съществените проблеми в сферата на образованието налага бързи и адекватни мерки и действия в следните по-важни насоки:

I. Повишаване участието на населението в образованието:

- идентифициране на основните фактори (на национално и местно ниво), определящи проблемите в сферата на образованието и ниските коефициенти на участие на населението в образованието, както и на рисковите групи деца. Определяне и прилагане на специфични целеви мерки за отделните групи и осигуряване на средства за подпомагане достъпа до образование на деца от бедни домакинства и самотни майки, етномалцинствени групи и на тези, живеещи в отдалечени от училищата и изостанали райони, в т.ч. за целогодишен транспорт, учебни помагала и литература, храна и др. (нормативно гарантирани);

- адекватно реструктуриране на училищната мрежа съобразно потребностите и местните специфики;
- кадрово обезпечаване на училищата в малките и отдалечените населени места;
- осигуряване на материални стимули за домакинствата с ниски доходи по определени критерии за разпределение и контрол върху използването;
- усъвършенстване на системата за финансиране, повишаване на ефективността и оптимизиране на използването на ресурсите;
- усъвършенстване на системата за кредитиране и отпускане на стипендии на учащите се.

II. Преодоляване на социалните и териториалните различия в образователната подготовка:

- осъществяване на адекватна, добре подготвена децентрализация (организационно, финансово, кадрово); точно определяне на задълженията и отговорностите на всички нива; постигане на висока степен на хармонизиране и на взаимодействие между административните власти на различни нива; съгласуваност при разпределянето на ресурсите и адекватност на разработваните и прилаганите механизми; обучение на персонала (в т.ч. на директорите и ръководния персонал в училищата);
- прилагане на конкретни специфични мерки за отделните рисковите групи деца (от малките планински и погранични населени места, от селските региони, от бедни семейства, на самотни майки, от етническите малцинства и т.н) за осигуряване достъп до образование;
- създаване на стимули за посещаемост за деца от семейства с ниски доходи; усъвършенстване на обвързването на социалното подпомагане (на примера на семейните помощи за деца) с посещаемостта в училище – развитие на програмите за парични помощи (в т.ч. стипендиите, заеми, кредити);
- оптимизиране на училищната мрежа в съответствие с демографските промени и прогнози в сътрудничество с местните органи и общности, като същевременно се имат предвид конкретните местни особености и потребности, за да не се ограничи достъпът до образование.

III. Подобряване на качеството на образованието:

- създаване и въвеждане на система за оценяване на успеваемостта и за наблюдение и контрол на качеството на образователния процес; определяне на стандарти и критерии за качество и показатели за ефективност на образованието; разработване на система за външно оценяване на

качеството, участие в международни сравнителни изследвания; организационно осигуряване на контрола върху качеството чрез точно определяне на отговорностите на различни нива – национално и местно;

- разработване на система от механизми и стимули за насърчаване на подобряването на образователния процес и прилагане на положителния опит;
- разработване на ефективни методики на преподаване, съобразени с новите образователни технологии;
- обвързване на заплащането на труда на преподавателите с качеството на преподаване, като се вземат предвид условията на труд и ученическия контингент; създаване на необходимите критерии за оценяване; прилагане на принципа на децентрализация (“делегирани бюджети”) при същевременно ясно определяне на отговорностите и съответно обучение на управленския персонал;
- подобряване на инфраструктурата и оборудването, в т.ч. библиотеки, лаборатории и т.н.; ускорено внедряване на ИКТ, както и осигуряване на необходимите за целта инфраструктура, техническо обслужване, подготвени преподаватели, знание на език от страна на ученици и учители и т.н.;
- разширяване на езиковото обучение;
- системно повишаване на квалификацията на преподавателския състав и подобряване условията на труд, като особено внимание се обърне на кадрите в малките и отдалечените населени места.

IV. Повишаване на степента на съответствие между професионалното образование и потребностите на пазара на труда:

- създаване на условия за по-тясно сътрудничество между учебните институции, работодателите и научните институции, както и с неправителствени организации и местни общности;
- създаване на условия (в т.ч. нормативни) и стимули за активно участие на работодателите при определяне на професионалните области, приоритетните програми, учебни планове и педагогически подходи; при осигуряване на практическото обучение на учащите се; при оценяването и наблюдаването на качеството на образованието; при подбора на кадри чрез стажантски програми, както и при осигуряването на материална база, ноу-хау и др. за процеса на обучение;
- развитие на информационната база и разпространение на информацията за търсене и предлагане на труд и образователни услуги, както и за приоритетни насоки и перспективи за намиране на работа;

- обновяване на специалностите за обучение и учебните програми, системно повишаване на квалификацията на преподавателския състав и обновяване профила на обучение;
- системни проучвания на търсенето на работна сила по професии, на потребностите на икономиката не само към сегашния момент, а главно в перспектива (на национално и на местно ниво);
- адекватно реструктуриране на професионалното образование съобразно търсените на пазара професии и специалности;
- привеждане в съответствие на професионалната подготовка на работната сила с националните приоритети за икономическо развитие.

V. Разширяване участието в пожизненото обучение:

- създаване на система за стимулиране на активно участие в пожизненото обучение за работещи, безработни и за работодатели (в т.ч. данъчно);
- повишаване на разходите, насочвани към системата за обучение;
- създаване на информационна система – база данни, и осигуряване на разпространение и лесен достъп до информацията;
- провеждане на системни проучвания на търсенето и предлагането на различни видове и форми на обучение, на регионалните особености и спецификите на отделните групи от населението с оглед постигане на висока степен на съответствие между търсене и предлагане;
- развитие и прилагане на съвременни методи и повишаване качеството на обучение;
- създаване на условия за подобряване на капацитета на предоставящите обучителни услуги;
- постигане на ефективна координация и сътрудничество между институциите и социалните партньори на национално и местно ниво.

VI. Подобряване на финансовата осигуреност:

- повишаване на разходите за образование и обучение; осигуряване на повече средства за поддръжка и модернизиране на материалната база, за литература и информация, за инфраструктура, за библиотеки, лаборатории и др., за учебни помагала;
- определяне на ясни критерии за оптимално и адекватно структуриране и разпределяне на разходите според конкретните потребности;

- обвързване на разходите с качеството на образованието и постигнатите резултати (вкл. отпадане от училище, резултати на рисковите групи деца и т.н.), в т.ч. за различни условия на работа – с рискови групи деца, в отдалечени селски райони и др.;
- разработване на система от мерки и стимули за привличане на частните – бизнес, международни и др. разходи; на спонсорството (например чрез данъчни облекчения, чрез нормативни гаранции, че ако вложат средства в обучението на определени ученици, те ще започнат работа при тях поне за определен период). (Някои от инструментите, които биха могли да дадат резултат в тази насока са: безлихвени заеми или нисколихвени дългосрочни кредити за покриване разходите по образованието, данъчни преференции и стимулиране на спонсорството за частни и юридически лица и т.н.);
- усъвършенстване на системата за кредитиране на учащите се (например погасяването на кредитите да е в зависимост от бъдещите доходи), на програмите за стипендии (за насочване към учащи се с висок успех и ниски доходи).

VII. Усъвършенстване на нормативна и административна база:

- доразвитие и усъвършенстване на нормативната база както в частта ѝ, засягаща организацията и функционирането на образователната система (в т.ч. учебни програми, методики на преподаване и т.н.), така и нейното финансиране (в т.ч. насърчаване на частните инвестиции в образованието, кредитиране и др.), стандарти, качество, оценяване, контрол и т.н.;
- синхронизиране и обвързване на отделните нормативни документи; на нормативната база на образованието с цялостната нормативна уредба в страната с оглед осигуряване на необходимото тясно обвързване между образователната политика и политиката на пазара на труда, демографската, инвестиционната, данъчната и т.н.;
- осигуряване на необходимите условия за практическото реализиране на разработените и подготвяните стратегии, в т.ч. пълна информационна осигуреност;
- осигуряване на надеждна и лесно достъпна информация и провеждане на системни проучвания на потребностите на икономиката и пазара на труда (не само на национално, но и на местно ниво), на търсенето на работна сила, в т.ч. по професии, на текущите и бъдещите потребности от образователни услуги, за реализацията на обучаваните, за начините и степента на използване на ресурсите в образователната система и т.н.; развитие на системен мониторинг за изследване и анализиране на състоянието и промените, за усъвършенстване на политиките в сферата на образованието;

- създаване на условия за активно и адекватно взаимодействие, координация и синхронизиране на дейността на отговорните ведомства и органи за разработването и прилагането на политиката в областта на образованието и обучението; точно определяне на отговорностите на всички административни нива; системно обучение на персонала;
- разработване на система от механизми и стимули за ефективно провеждане на политиките;
- разработване на критерии за оценка и контрол на дейностите;
- адекватна децентрализация на образованието, съобразена с конкретните местни условия и потребности, съпътствана с подбор и обучение на ръководните кадри; точно определяне на отговорностите, както и на ролята на местните заинтересувани страни;
- създаване на условия за непрекъснат контрол и отчетност и ефективно използване на ресурсите;
- активизиране на социалното партньорство при разработването и осъществяването на промените и при практическата подготовка на учащите се; създаване на благоприятни условия за развитие на връзките между работодателите, научните и учебните институции, между училищата, обществеността и неправителствените организации.